

VÁLASZ

DR. BUZINKAY GÉZA, DR. OROSZ MAGDOLNA ÉS DR. SCHEIN GÁBOR OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

A hagyományt követve, s amint a mindenkor terjedelmes akadémiai értekezések esetében különösen indokolt is, a köszönettel kezdem: azért a sok munkáért és aprólékos figyelemért, amelyet opponenseim, Dr. Buzinkay Géza, Dr. Orosz Magdolna és Dr. Schein Gábor disszertációmra fordítottak. Hasonlóképpen köszönöm a bizottság elnökének, tagjainak és titkárának, hogy vállalták a nyilvános vitában való részvételt. Szakmánkban kivételes örömmel és kitüntetésnek számít, ha a helyzet úgy hozza, hogy egy könyvet már megszületése pillanatában tekintélyes és alapos olvasók vesznek a kezükbe, mi több explicit véleményt is alkotnak róla. Ez a megtiszteltetés egy bírálati eljárásban természetesen sok izgalommal is jár. A kritikus elemzések a könyvön túlívelően az egész embert érintik, s nem utolsósorban egy szűkebb tudományos közösségbe való felvétel feltételül is szolgálnak. Jelen esetben az a szerencsés körülmény is előállt, hogy három bírálóm különböző nézőpontokból, Buzinkay Géza a sajtótörténet egyik legkitűnőbb képviselőjeként, Orosz Magdolna a germanisztika és a monarchiakutatás jeles művelőjeként, Schein Gábor pedig a magyar irodalom és irodalomtörténet kiváló elemzőjeként alkotta meg véleményét. Az opponensi bírálatok általában, mint ezúttal is, kisebb tanulmányok, amelyek, amint Bernáth Árpád szokta hangsúlyozni, megérdemelnék, hogy a védésen, illetve annak dokumentációján túlmenő figyelemben részesüljenek. A következőkben igyekszem kitérni valamennyi kérdésre, kritikára és felvetésre, s teszem ezt abban a reményben, hogy bírálóimat meggyőzőm, ha nem is az „igazamról”, de legalábbis célkitűzéseim, módszereim és eredményeim vállalhatóságáról.

Bevezetésként szeretnék néhány megjegyzést tenni az **értekezés és az időközben megjelent kötet viszonyáról**. Úgy is mondhatnám, hogy több mint fél év pihentetés után tulajdonképpen én voltam munkám első, igaz vaskalaposnak éppen nem tekinthető opponense. Eltekintve a végtelenül folytatható stílusos finomításoktól a következő változások történtek az értekezés szövegében. A legfontosabb újdonság, amely következményekkel járt, Sármány-Parsons Ilona 2019 telén – valójában 2020 tavaszán – megjelent *Bécs művészeti élete Ferenc József korában, ahogy Hevesi Lajos látta* című nagyszabású monográfiája volt. Habár e munka kéziratát nem ismertem, kapcsolatban voltam a szerzővel, így zavarba ejtő meglepetések a könyv megjelenésével sem értek. Pótlólagos információkat és szempontokat ugyanakkor bőven tartalmazott ahhoz, hogy a művészettörténész Hevesiről közölt korábbi munkáira történt hivatkozásaimat felülbíráljam, illetve kiegészítsem további adalékokkal. (A két Hevesi-monográfia tárgyi és szemléleti különbségeire az alábbiakban még kitérek.) Kéziratom és könyvem viszonylatában további újítást jelentett, hogy Hevesi magyar sajtóorgánumainak, közleményeinek, illetve *Kleine Leute* című gyermekújságja magyar háttérének tekintetében

utólag kicsit szegényesnek találtam az általam kínált információkat, melyeket ekképp – bár a terjedelemre vigyázva – több helyütt kiegészítettem. A könyv fogyaszthatósága céljából karcsúsításon esett át továbbá a jegyzetapparátus, kivettem például a felsorolásszerű címlistákat. Az ekképp nyert terjedelmet néhány novella- és tárcaelemzés bővebb és alaposabb kifejtésében hasznosítottam. Végül módosítottam a kötet címén. A főcím – *Der mediale Fußabdruck* – enyhe hangsúlyeltolódást jelez az eredetileg *Porträt*ként jelölt monografikus szándékban a médiatörténeti érdeklődés irányába, amit az alcím – *Zum Werk des Wiener Feuilletonisten Ludwig Hevesi (1843–1910) – Zumjának kiegészítő* („adalékosító”) gesztusa is megerősít. A borítókép-választás – a bécsi Szecessziós ház homlokzatán szereplő Hevesi-jelmondat fragmentált megjelenítése (amelyre egyébként büszke vagyok) – is ezt a mediális hangsúlyt hivatott aláhúzni. A *Fußabdruck* (a lábnyom) valamelyest keresett, „blikkfangos” metaforikájával kapcsolatban kikértem néhány német kollégám véleményét. A közmegegyezés az volt, hogy nem idézi fel annyira dominánsan az „ökológiai lábnyom” fogalmát, hogy ne lehetne használni, látens negatív konnotációja pedig jól megfér a könyvemben tárgyalt tárcairodalom történelmi, illetve esztétikai megítélésével.

A témaválasztáshoz kapcsolódó reflexiót Buzinkay Géza **Hevesi kettévághatóságára** irányuló kérdésével kezdem. Bírálóm találó képbe öltöztetett (sic!) felvetése elsősorban a nemzeti kulturális hozzárendelhetőségre vonatkozott, de ugyanígy felvethető azon két szakmai jellegű Hevesi-portré vonatkozásában is, amelyet értekezésem és Sármány-Parsons Ilona kutatásai rajzolnak meg. A nemzeti-kulturális hovatartozás tekintetében Sármány-Parsons és jómagam is a szerző életművének meghatározóbb és terjedelmesebb bécsi, s ezáltal német nyelvű szakaszát részesítettük előnyben. Ez Sármány-Parsons esetében nem zárta ki, sőt megkerülhetetlenné tette Hevesi mindazon művészetkritikai írásának figyelembevételét, amelyek magyar vonatkozásúak voltak, s kiemelkedő kultúraközvetítő szerepet tölthettek be. Esetemben a bécsi munkásság tematikája valamivel kevesebb mozgásteret hagyott a magyar kapcsolatok feltérképezésében, de arra lehetőséget nyújtott, hogy egyrészt feltárjam Hevesi novellisztikájának egyik populáris regiszterét (a „magyar történeteket”), másrészt – e súlypont kapcsán – előtérbe állítsam a nemzeti kultúrákon átívelő értelmiségi tudat azon explicit és implicit megnyilatkozásait, amelyeket a Silberstein Adolphhoz és Dóczi Lajoshoz fűződő írásokban oly sokatmondónak találtam. Úgy gondolom, hogy Hevesi magyar nyelvű publikációs tevékenysége az 1860-as évektől a 70-es évek közepéig nem cáfolja a későbbi képet, ugyanakkor jól el is különíthető epizód, és további kutatási téma lehet. Amint egyébként az általam feldolgozott német nyelvű anyag is csupán a rész viszonyában áll az egészhez, mely körülményt Buzinkay Géza, mikrofilmtekerésben járatos sajtótörténészként – nagy megkönnyebbülésemre – elismert azzal (1. o.), hogy méltányolta a feltárt anyag mennyiségét (amely kiterjedt a *Fremden-Blatt* teljes anyagára, de nem ölelte fel a *Pester Lloyd* összes érintett évfolyamát), s Orosz Magdolna is elfogadott a szélesebb körű kutatásról és annak folytathatóságáról tett megjegyzéseiben (1. és 5. o.). A feldolgozott, illetve hivatkozott korpusz – mely kettő nem esik egybe – nyelvi, nemzeti-kulturális profilja tekintetében ezenfelül az érme két oldaláról is beszélhetünk. Ha sikerül a német nyelvű szakmai közönség figyelmét felhívni Hevesi munkásságára, megkerülhet a réven, ami elveszett a vámon, s Hevesi magyar publicisztikai tevékenysége is új keretek közé kerül. A szerző alábbiakban még tárgyalandó jelentőségének kérdésében pedig megkockáztatom, hogy az a Hevesi, akinek a

vizsgálatára vállalkoztam, több kapcsolódási pontot kínál a sajtótörténetnek, azon belül annak német nyelvű kutatásában, mint a hazai irodalomtudomány kontextusában.

Ez utóbbi megjegyzésemmel meg is érkeztünk a **másik „vágásirányhoz”**, ahhoz a különbséghez, amely Sármány-Parsons Ilona könyve és értekezésem között fennáll – nem kevés következménnyel a szerzőről alkotott általános képre. Sármány-Parsons „szokatlan megközelítésű, elsősorban a magyar olvasók számára írt, Hevesi írásain alapuló, de Bécs képzőművészeti életét eddig ismeretlen szempontok alapján bemutató krónik[ának]”¹ nevezi könyvét. A képekkel gazdagon illusztrált, impozáns munka valóban „párhuzamos történetekkel” szolgál: Egyrészt rekonstruálja az európai, azon belül az osztrák képzőművészet esemény- és alakulástörténetét a 19. század derekától a 20. század első évtizedéig – a művészetkritika megszületésétől a művészettörténet professzionalizálásáig –, másrészt ebben Hevesi hivatásbeli „naplójára”, a tárcáiró rendszeres kiállításismertetőire és -kritikáira támaszkodik. Nyomon követi a kritikus ízlésének formálódását, amely – a történeti kitekintések és a szakma további képviselőinek tekintetbe vétele mellett – összeolvad a korszak történetével. E narratíva részeként Hevesi egyrészt az egyre modernebb képzőművészeti konstellációk feljegyzőjévé, másrészt az újdonság pártolójává avanzsál, s kritikai munkásságával – Sármány-Parsons kedvenc fordulatával élve – „látni tanítja közönségét”. E vizsgálat tükrében, amelynek alapját a *Fremden-Blatt*nál vezetett rovatai, illetve a *Pester Lloyd*-tudósítások képezik, ez bizonyul mértékadó tevékenységének, s végső soron azon kizárólagos hozadéknak, amely ma is érvénnyel bír. Szerencsére a művészettörténész a kritikus további írásait sem hagyja figyelmen kívül. Többször utal a tárcáírás szélesebb gyakorlatára, s eközben kitér arra is, hogy maga Hevesi mit tartott fontosnak. Hivatkozik például egy 1902-es rövid önarcképre, amelyben az újságíró „összesűrítette, amit pályájáról fontosnak tartott, elsősorban írónak, elbeszélőnek tartotta magát, és műfajuk szerint csoportosítva gondosan felsorolta novellásköteteit” (i.m. 34. o.). Más helyütt megjegyzi, hogy Hevesi „teljes nevét különös következetességgel csak novellisztikus tárcái és később az antológiákba is bevett útirajzai fölé [...] írta ki. Minden bizonnyal ezeket tartotta a legfontosabbnak.” (i.m. 123. o.) Bár Hevesi személyes motivációira a feljegyzések gyakorlatilag teljes hiánya mellett nehéz következtetni, tény, hogy életművének számbeli arányait tekintve nem akkora a művészet- és színházkritika dominanciája, mint azt a kutatás eddigi hangsúlyai sejtetni engedték. A legmodernebb képzőművészetre figyelmező Hevesi rendületlenül írta egyéb témájú tárcáit, novelláit, humoreszkjeit, s közölte azok gyűjteményes köteteit. A szerző önképe és kései fogadtatása között van tehát némi („goethei”) disszonancia, amelyet alább Hevesi meghatározó fogalma, a „korszerűség” kapcsán is szeretnék viszonylagosítani. Mindazonáltal e ponton kezdődött az én munkám, amely e textuális sokféleség feltételeire és körülményeire, a korszak összefüggésében való megértésére irányult. S az a keret, amelybe ezt a másik Hevesit állítottam, tágabb vonatkozásban a kultúratudományos érdekeltségű sajtótörténet, szűkebb vonatkozásban az irodalomtudományos érdekeltségű tárcairodalom-kutatás kontextusa volt. Utólagos iránymutatásként mindenesetre nagyon hálás voltam Sármány-Parsons Ilona azon megjegyzéséért, miszerint „[a] színházkritikák és a könyvrecenziók, továbbá Hevesi szépírói

¹ Sármány-Parsons Ilona: Bécs művészeti élete Ferenc József korában, ahogy Hevesi Lajos látta. Budapest: Balassi 2019, 7.

tevékenységének értékelése az irodalomtörténészek és a színháztörténészek feladata.” (i.m. 14. o.)

E másik Hevesire való tekintettel viszont megfontolandóak Schein Gábor megjegyzései és kritikája az értekezés célkitűzéseivel és eljárás módjával kapcsolatban. Bírálóm **a szerzői monográfia műfaját** illetően állít mintegy választás elé: A monografikus tárgyalást egyrészt akkor tartja indokoltnak, ha szerzőm „életműve a művelődés-, a sajtó- és az irodalomtörténet kontextusaira nézve [...] különös jelentőséget [hordoz], vagy mindezen túl az esztétikai kánonokban is helye” (2. o.) van. Másrészt akkor tartja helyénvalónak a monográfiát, ha „a szerző társadalmi szubjektuma, pálya- és élettörténete, valamint a művek szemléletmódja, témaválasztása, sajtótörténeti helyzete, politikai beágyazottsága stb. sajátos, az eddigi ismereteinket bővítő perspektívát nyit a korszak alaposabb megértéséhez, esetleg bizonyos részterületeken megváltoztatja eddigi feltételezéseinket”, mi által „e kontextusok felvázolása juthat nagyobb szerephez, és az életmű mint szemléleti egész, valamint az egyes műfaji csoportok elveszítik intaktságukat” (2–3. o.). E két lehetőségben az egészszelvű, „esztétikai kanonizáció” (2. o.) és az életrajzi töredezettséget is megengedő történeti vizsgálat kerül egymással szembe, azzal az utólagos kiegészítéssel, hogy ha viszont „a két aspektus együttesen merül fel”, akkor többnyire „az esztétikai diskurzusé a főszólam” (3. o.). E modellt figyelembe véve kicsit talán Sármány-Parsons Ilona könyve is „billeg”, de mindösszesen a második opció felé hajlik: bár Hevesi életrajzának keretei között és írásainak médiumában tárgyalja a művészettörténetet, vizsgálódása teloszának mégis ez utóbbi bizonyul.² Sok kiváló sajtótörténeti munka is megfelel a megfogalmazott igénynek, bár az alkotó személye itt sem megkerülhető. Ujvári Hedvig Max Nordauról közölt munkái például a szerző kulturális környezetének, kulcsfontosságú orgánumainak, témáinak hiánypótló elemzésével gazdagítják a Nordau-kutatást, miáltal a bírálóm felsorolta szempontokkal bővítik ismereteinket, ugyanakkor tagadhatatlanul *Porträt*nek is kiválóak. E hangsúlyoktól eltérően értekezésem, amint Schein Gábor fogalmaz, rengeteg információval szolgál ugyan „a korabeli és bécsi kulturális környezetről, a sajtótörténeti kontextusról, az életmódbeli változásokról, *de* [...] előterében nem meghatározott mikrotörténeti vagy kultúratudományos témák állnak, amelyek vizsgálatára Hevesi írásai egyébként módot adnának” (5. o., kiem. H.E.). Vagyis célom nem az, hogy Hevesi alakján keresztül láttassam a korszakot, hanem az, hogy a korszak egyes mozzanataiban felkeressem Hevesit. Ez nagyon pontos megfigyelés, és sok mindenre magyarázattal szolgál: például arra, hogy mennyi háttérinformáció megosztását tartottam szükségesnek egy-egy széles körben kutatott területről – a városirodalomról, az utazási irodalomról, a kisprózával szembeni korabeli irodalmi és publicisztikai elvárásokról, vagy akár a gyermek- és ifjúsági irodalomról, a fantasztikus irodalomról és a nyaralási kultúra irodalmáról – ahhoz, hogy „hősöm” e diskurzusokhoz, az irodalmi kommunikáció e területeihez való hozzájárulását tudományos igényességgel elemezhessem. Ugyanez vonatkozik egyébként – amint Buzinkay Géza utal rá – magára a tárcairodalomra is, amelynek a korszakra és a szűkebb kulturális-mediális környezetre irányuló jellemzését – szorosan a Hevesihez kapcsolódó ítéletekhez kötve – a „Der Feuilletonist”

² „Hevesi intellektuális életrajza a bécsi művészeti (és kiállítási) élet reflektált eseménytörténete: stílusok, műfajok kibontakozásának, virágzásának, merész művészi kísérleteknek, botrányt kavaró művek klasszikus értéké, hagyománnyá válásának krónikája.” Sármány-Parsons: I.m. 33.

című alfejezetben, mindösszesen tizennégy könyvoldalon, illetve anélkül valósítom meg, hogy a tárca új koncepciójával állnék elő.

Mégsem gondolom, hogy ezzel valami olyat alkottam, amit a fejről újra a talpára kellene állítani. Először is azért nem – és most nagyon pragmatikus leszek –, mert az említett, illetve itt meg nem említett területek kutatói külön-külön megtalálhatják értekezésemben az őket foglalkoztató kérdéseket, s reményeim szerint azért profitálhatnak belőle, mert ahelyett, hogy az említett kutatások fejleményeit referáltam volna, azokat, a szükséges minimumra korlátozva, konkrétan a Hevesi írásai kínálta korpuszon kamatoztattam. Másodszor, és jelen esetben ez a fontosabb – ez Schein Gábor kritikájának fő célpontja –, azért nem beszelnék szerkezeti anomáliáról avagy ingadozó célkitűzésről, mert Hevesit vizsgálódásomban bizonyos tekintetben másképp „nevesítem”, mint a szerzői monográfiák gyakorlatában szokás. „[A] kor, a mű és az élet hármas összefüggésrendszerében”³, mely kategóriákat Schein Gábor „Az életrajzok visszatérése?” című tanulmányából kölcsönzöm, Hevesi az a különleges szereplő, akiről életének dokumentációja hiányában nem lehet a magánemberre, annak személyes történetére támaszkodó – Szajbély Mihály szavával élve – „régimódi monográfiát”⁴ írni. Kényszerűen a műre és a korra terelődik tehát a figyelem, a művön keresztül pedig egyfajta szerzői modellel. A hiányzó vagy legalábbis korlátozottan hozzáférhető személyiséget – hisz Hevesi, született Lówy Lajos gondolkodásmódjáról, kapcsolatairól, motivációiról írásaiból azért is sokat meg lehet tudni – a profilalkotás („profilíng”) helyettesíti. S ez utóbbi értekezésemben a tárcaíró (publicista, kritikus) figurájaként körvonalazódik, illetve jelenik meg az említett hármas összefüggésrendszerben. Amihez alapvetően hozzásegít a tárca – amint Buzinkay Géza fogalmaz: „szellemes” (1. o.) – természete: a szubjektivitás maszkja, az írott formában játszható szerepek, a gyakorolható műfajok kavalkádja. Hevesi Lajos életművét – legalábbis annak egy reprezentatív szegmensét – tehát olyasformán próbáltam elemezni, amely sok más kortársáé is lehetett volna, amely tehát – *pars pro toto* – a tárcaíró portréja is. S ezt visszaigazolja, ha az ember elmerül a korabeli cikkek tengerében, és ellenpróbaként kiválaszt magának néhány másik szereplőt, mondjuk Groß Ferdinándot (1849–1900), Oskar Teubert (1852–1901) vagy Marie Weyrt (1864–1903), akiknek ugyan egy másik sors, kevesebb életidő és ugyancsak más reszortok adtak, de mégis beillenek a tárcaíró szerzői modelljébe. Az ekképp rekapitulált szerzői modellnek viszont meghatározó mozzanata, hogy az érintett diskurzusok és felhasznált műfajok egy és ugyanazon személy (persona), a korabeli tárcaíró művéhez tartoznak, s hogy ezt a szakmai habitust akkor értjük meg a maga teljességében, ha valamennyi rutinját figyelembe vesszük, „összenézzük”. A mozaikosság e tekintetben, illetve erre a tevékenységre fókuszálva olyan korszakos jegyek mutatkozik, amely az alkotói integritást érinti, illetve annak töredezettségét legitimálja. Mindenesetre szerzői monográfiám e tekintetben nemcsak Hevesiről, de az általa elfoglalt szerző helyéről (vagy Foucault-val szólva „funkciójáról”) is szól egy speciális média- és irodalomtörténeti kontextusban.

A Schein Gábor által megfogalmazott, és tagadhatatlanul komoly önvizsgálatra okot adó dilemmára tehát azt válaszolnám, hogy értekezésemben mindkét említett aspektus – a szerzőé és a történelemé is – felmerül, *anélkül azonban*, hogy „az esztétikai diskurzusé [volna] a főszólam”

³ Schein Gábor: Az életrajzok visszatérése? Jelenkor, 2008/9, 965–974, itt 966.

⁴ Szajbély Mihály: Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia. Budapest: Magvető 2019.

(3. o.) – legalábbis abban az értelemben, ahogy bírálóm elvárja. Mely utóbbi kitéllettel megérkeztünk a gyanított, ámde Schein Gábor szerint alulértelt, Buzinkay Géza szerint kétes eredményű **kanonizáció problémájához**. A kérdés Schein Gábor szavaival a következőképp hangzik: „[V]ajon Hevesi életműve a művelődés-, a sajtó- és az irodalomtörténet kontextusaira nézve hordoz különös jelentőséget, vagy mindezen túl az esztétikai kánonokban is helye lenne[?] [...] Mely műfajokban alkotott maradandót Hevesi? Melyek lehetnek azok a művei, amelyek méltán tarthatnak számot az utókor figyelmére?” (2. o.) Buzinkay Gézának ezzel kapcsolatban van egy támogató jellegű megjegyzése, amennyiben – vitatva az „elfelejtett Hevesi” kliséjét – felhívja a figyelmet az újabb szövegkiadásokra. Maradandót a tárcaíró tehát, legalábbis ennyiben, mindenképpen alkotott. Ugyanakkor Hevesi ünnepi beszédei és irodalmi ízlése kapcsán Buzinkay Géza is kételyeket fogalmaz meg a szerző modernségével kapcsolatban. Kiemeli Hatvany Lajos nevezetes nekrológját, akinek találó szavait ugyan magam is többször idézem, de – amint bírálóm jól rátapint – nem szívesen. Szerintem Hatvany írása méltánytalan, nekrológnak egyenesen bántó, amennyiben úgy búcsúzik a jóbaráttól, hogy közben szellemi hagyatékának is megássa a sírját. Hatvany a modernség nevében ítéltkezik Hevesiről, véleménye azonban éppúgy magán viseli a korszak jegyét, mint kollégájának egy korábbi korszak ízlését dokumentáló életműve. E kérdésben magát a szerzőt is segítségül hívhatjuk, akinek talán legmeghatározóbb kritikai elvét Sármány-Parsons Ilona ekképp foglalja össze: Hevesi „[t]udta, hogy minden szépségideál és minden stílusműve helyhez, időhöz, korhoz kötött; egyszer csak nem lesz már »zeitgemäß« [...], mert az idő, a világ megváltozott, és mi változunk vele.” (i.m. 443. o.) Ennyiben, így Sármány-Parsons, Hevesi „sohasem volt normatív, teoretizáló” (uo.). Vagyis tulajdonképpen maga is aláírta volna Hatvany ítéletét, azzal a megkötéssel, hogy egy 1910-es búcsúztató nem viszonylagosíthat négy évtizednyi munkát, tapasztalást és gondolkodást egy új ízlés nevében. Másként közelítve a kérdéshez: Az is hatásreláció, ha egy életmű, egy szöveghagyomány már nem kapcsolódik „az irodalmi hagyományozódás történeti rendjébe”, ha egy irodalmi-kulturális gyakorlat kisodródik „a mindenkori irodalmi, társadalmi mező interakciójá[ból]”⁵, amit egyébként a későbbiek (még ha időlegesen vagy rétegspecifikusan is) akár revideálhatnak is. Hisz nemcsak moderneket olvasunk, illetve az, hogy Hevesi az utóbbi években néhány kutató személyében megtalálta „azt a bolondot, aki egyszer engem is kiás” (lásd munkám mottóját), önmagában is hatástörténeti jelentőségű. De értekezésemnek nem az újrafelfedezés (és ennek folyamányaként az aktualizálás) az elsődleges szempontja, hanem a korszerűség egy történelmi pillanatának, illetve szereplőjének újraértése. S ennyiben nem muszáj Hevesit klasszikus szerzővé avatnom.

Ugyanakkor egy másik irányból mégis jogosnak kell tekintenem az idézett kritikát és bírálóiimnak „hősöm” **esztétikai kitüntettségére** irányuló fenntartásait. Hisz értekezésem mégsem kizárólagosan történeti munka. Ha egy publicistán nem is kérhető számon az irodalomtörténeti kánon, a korabeli német (és magyar) nyelvű tárcaírásról mégis elmondható, hogy az irodalmi határán mozog. Az újabb osztrák és német tárca kutatás nagy hangsúlyt fektet egyrészt a történelmi tárca saját stílusjegyeinek, irodalmi stratégiáinak elemzésére, saját esztétikai „autonómiájának” igazolására, másrészt nyomon követi azt a folyamatot, amely során a 19. század végén, az újság- és tárcaírás inflálódásával párhuzamosan, megnőtt az igény a

⁵ Schein Gábor: Füst Milán. Budapest: Jelenkor 2017, 9–14, itt 13 és 15.

színvonalas kisprózára. Egyes írók és tárcaírók – Hevesi életén túlívelő módon – képesek voltak arra, hogy megújítsák a műfajt (illetve rovatot), s tették ezt az 1920-as évekre oly kiválóan, ahogy az például Joseph Roth vagy Alfred Polgar írásaiban megfigyelhető. A *Gründerzeit* és a *fin de siècle* tárcaírása viszont még Hevesi életében kifutott, s ez a korszakot és a kutatást egyaránt fémjelző válságtudat tagadhatatlanul Hevesi „megmentésére”, legitimálására irányuló imperatívusként lebeg saját elemzéseim fölött is. Ez is egyfajta „billegés”, amelyet én a zszurnalisztikai és az irodalmi határmezsgyéjén való mozgásként, rápróbálgatásként, a különbségeket éppúgy megerősítő mint megkérdőjelező határsértésként értelmeznék, s amelyre Orosz Magdolna jól rámutatott a „»distant reading« és a »close reading« kombinált alkalmazásának” (2. o.) hangsúlyozásával. Hevesi tárcái csak ritkább esetben indokolnak egy olyan szoros olvasatot, amely egy a szöveg első sorától az utolsóig érvényesülő konstrukciós elvre irányul, ugyanakkor a tárca „természetének” megfelelő módon bőséggel kínálnak olyan szöveghelyeket („Stellenlektüre”), amelyek a maguk töredékességében is esztétikai minőséget képviselnek. Hevesi novelláinak, főképp humoreszkjeinek túlnyomó többségében egy olyan populáris műfaj szabályai uralkodnak, amely „távoli olvasásra” csábít, ugyanakkor kerülnek olyan novellák is, amelyek túllépnek az elvárásokon, méltóak az irodalmi elemzésre (egyúttal a szoros olvasásra), sőt szűkebb keresztmetszetben a mai újraolvasás próbáját is kiállják. Olyasvalamit igazolnak, amit – egy nagy író, nevezetesen Csáth Géza megsértésének szándéka nélkül – Szajbély Mihály találó szavaival jellemeznék, aki szerint „éppen [a]bb[a]n állt a tárca liberalizmusa, [hogy] beérte a pusztán érdekesítővel is, de nem kényszerítette az írókat arra, hogy ők is beérjék ugyanennyivel. *A béka* hátborzongató története, vagy *Pál és Virginia* szerelmi históriája úgy emelkedett a magyar irodalom klasszikus értékei közé, hogy megjelenésük idején bizonyosan lekötötték az ágyban kávézgató úriasszonyok figyelmét is.”⁶ Hevesiből nem lett Csáth Géza-i formátumú író, életművének helyét én sem fogom megváltoztatni, de tárcái és a 240 tárcanovella között szép számmal találtam olyat, amely „elemezhető” volt, s amelyet nyugodt lelkiismerettel tudnék egy újabb vékony, de markáns Hevesi-kötetbe beavogatni (legyen bár szó csupán 17 fantasztikus novelláról). Az ezzel kapcsolatos bizonyítást nem lehetett csak „érveléssel” (vö. Schein, 4. o.) levezetni, ehhez értelmezői munkára volt szükség, mely okból értekezésem fontos, bár olvasói szempontból hálátlan eszköze a nagy kijelentéseket helyettesítő szövegelemzés. Azért hálátlan, mert előfeltételezi az érintett szöveg ismeretét, amelynek hiányát kompezálendő viszont a tartalomismertetés gyanújába keveredik. Ezekben a sűrű leírásokban mégis sokszor az út volt a cél, amit nem lehetett sommás konklúziókkal kiváltani. A tárcairodalom alapvető koordinátáit, működési elvét, recepciós környezetét ismerjük; ami szerintem érdekessé teszi, menthetetlenül a részletekben rejlik.

Orosz Magdolna ezt számomra megnyugtató módon elismeri a korpusz azon szűkebb szelete kapcsán, amely „nemcsak »tömegtermelő«, hanem egyéni hangja van, és szövegei irodalmi kvalitásokkal bírnak” (2. o.), tesz azonban egy nagyon érdekes és találó megjegyzést is, amely az életmű nagyobbik részét érintő ellenpróba lehetőségére vonatkozik. „[F]elvetődik a kérdés – írja –, hogy a »distant reading« eljárása miért elsősorban e szövegcsoportha [a novellákra, E.H.] alkalmazódik, mennyiben lehetséges az egész Hevesi-életművet így olvasni [...]”, hisz „a disszertáció más fejezeteiben is felfedezhetők megállapítások, amelyek mintha ebbe az irányba

⁶ Szajbély: I.m. 155.

mutatnának” (2–3. o.). Ez a jogos és kiváló felvetés eszembe juttatta, hogy a német útirajzokról viszonylag korán megírt fejezet, illetve a novellák elemzése kezdetben sokkal több számszerűséget tartalmazott, amiből viszont nem tudtam érdemleges eredményeket kinyerni, s inkább visszafeljesztettem. Mely spontán beismerése volt annak, hogy Moretti módszerét, amely a nagy (és annál is nagyobb) merítésen alapul, annak tetszetőssége dacára sem tudom monografikus perspektívában ennél jobban hasznosítani. Generálni lehetett például Hevesi éves teljesítményének vagy két fő lapja egymáshoz való viszonyának statisztikáját, de ez az individuális hullámváltozás nem vezetett messzemenőbb tanulságokhoz. Hogy a novellák kapcsán mégis explicitté tettem e módszertani lehetőséget, azt két körülménnyel tudom indokolni. Az egyik, hogy itt fel tudtam mutatni egy hozzávetőlegesen reális számot, míg ez a tárcáknál a szerzett adatokon alapuló becslés maradt. A másik és fontosabb, hogy amiként Moretti is a szűkebb értelemben vett irodalmi (bár populáris) műfajok területén fejt ki munkásságát, akként a számszerű összevetés esetében is a novellák kapcsán tett szert jelentőségre, míg a tárcaírás gyakorlatában – parttalan medialitásban – nem bizonyult különösebben releváns információnak. Hogy a *workaholic* Hevesi élete során 2500–3000 tárcát írhatott, lenyűgöző teljesítmény, de nem változtat az újságírói rutin alapvető megítélésén. A rovatok különbségeinél – a műfajok átjárhatósága miatt – relevánsabbaknak bizonyultak a szövegimmanens jegyek, amelyek bárhol jelentőségre tehettek szert. Ezzel szemben egyetlen szerző legalább 240 tárcanovellája számszerűségében is jellemezte azok műfajosságát. Itt jegyzem meg, hogy nagyon meggyőzőnek találtam Orosz Magdolna azon megfigyelését, miszerint a „szétszalazás”, a „minuciózus osztályos mellett” igenis megfigyelhetők és nálamnál konkrétan megnevezhetőek a szövegekben olyan közös vonások, mint például „a térképzetek, a térérzékelés mozzanatai, a szociális-kulturális viszonyrendszerek állandó kontextusa, a nyelvek és kultúrák átjárhatósága, a kulturális idegenség érzékelése, az elbeszélés és elbeszélhetőség kérdései, [és] a kulturális és irodalmi hagyományokhoz kötődés meghatározottságai” (4. o.). Ezt valóban markánsabban össze lehetett volna foglalni, illetve ehhez közelebb jártam a „magyar történetekről” írt alfejezetben, mint a novellisztikus műfajokról, szüzsékről, motívumokról írottakban.

Ezzel megérkeztem az **összefoglaló kitekintés** problémájához is, amelyet Orosz Magdolna és Schein Gábor is hiányolnak munkám végén. Jogos igényüket tekintve a – tartalomjegyzékemben megtévesztő módon „Einführung”-nak titulált – „Der Feuilletonist und seine Sparten. Ludwig Hevesi (1843–1910)” című hosszú fejezetre kell hivatkoznom, amelyben nemcsak a kutatástörténetet („Auf Spurensuche”) és az életrajzot ismertetem („Der Büchermensch”), de az életmű egyedi („Selbstinszenierungen”) és általános („Der Feuilletonist”, „Der Humorist”) jellemzésére is törekszem, s amely kijelöli az irányokat, s egyúttal megteremti azokat a kereteket („Der mediale Fussabdruck”), amelyek között az elemzés mozogni fog. Számomra az értekezés egyes fejezetei e bevezető körül rendeződnek el, az abban lefektetett lehetőségeket dolgozzák ki, bár akár erre a sugaras szerkezetre is lehetett volna – például egy zárszóban – még egyszer reflektálni. A „Die beiden Ludwige (Statt einer Zusammenfassung)” című alfejezet egyébként a tekintetben mégis egyfajta összegzés akar lenni, hogy benne Hevesi Ludwig Speidelről írt kismonográfiáját elemzem, amely közvetve – azon burkolt módon, ahogy Hevesi mások kapcsán is tud magáról beszélni – a tárcaíró általam megcélzott, a kanonizációval incselkedő záróportréját nyújtja. Ám e fejezetben valóban ismét a szövegközeli perspektíva dominál, s az

alcímbebeli „tagadva megőrzésen” kívül nem realizálódik az értekezés tételes összefoglalásaként. Abban is igazat kell adnom Orosz Magdolnának, hogy az alcímek feltüntetésére módot kellett volna találnom, s lett is volna rá – az alfanumerikus osztályozás kényszere nélküli – tipográfiai megoldás. Remélem azonban, hogy a zárlat hiányosságai nem szubsztanciálisak, s hogy az olvasó közben is bőven kap alkalmat és muníciót saját konklúziói levonására.

A következőkben szeretnék még **az egyes fejezetek kapcsán** megfogalmazott megjegyzésekre, kritikákra, kérdésekre reagálni. Köszönettel tartozom Buzinkay Gézának azon információkért, amely Hevesi **két fő lapjának** különböző példányszámára és státuszára vonatkoznak. Itt valóban szolgálhattam volna több adalékkal, főképp a *Fremden-Blattr*a tekintettel, lévén a *Pester Lloyd* kutatottsága elég magas szintű. Utólag ugyancsak kevesellem annak a nálam két helyen, Sármány-Parsons Ilonánál többször felbukkanó megfigyelésnek a komolyabb hangsúlyozását, miképpen írt Hevesi a két lapba **ugyanazon témáról nagyon különböző módon**. Ez jobban kiaknázható és jellemző vonás, érdemes volna egyszer még célzottan visszatérni rá. **Tóth Benedekkel** is konzultáltam, valóban van egy megjelenés előtt álló komolyabb, könyvnyi terjedelmű munkája, amelyben Hevesivel is foglalkozik; itt alighanem elmentünk egymás mellett.

Hevesi **zsidó származásával** kapcsolatban Fenyvesi Katalin *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe* című kitűnő könyvének azt az általánosan bevezető megjegyzését idézném, miszerint „zsidónak lenni Magyarországon – vagy magyarországi születésű zsidónak lenni Bécsben – [...] attól függött, hogy az, akinek az élményéről szó van, mikor és hol született, hol és miképpen nevelkedett. A hosszú 19. század során e tekintetben – időben és térben egyaránt – igen markánsak a különbségek.”⁷ Hevesi Lajos, származásához fűződő viszonyában, a paletta talán legközismertebb szélén helyezkedik el: Sármány-Parsons Ilona szerint a tárcaíró „[s]okféle identitásából a zsidó volt a legrejtettebb [...]. A zsidó vallástól való eltávolodás valószínűleg nem az ő döntése volt, hanem a szüleié, ő már beleszületett ebbe a helyzetbe.”⁸ Illusztrálhatja ezt az, amiről apai unokatestvérei, a Wohl-nővérek kapcsán tudunk, akiknek családja körében pesti gimnáziumi éveit töltötte. Wohl Janka és Stefánia édesanyja, Löwy Johanna Mária Dorottya, Löwy Sámuel (Hevesi Lajos apjának) testvére lehetett, aki Wohl Sándor Jánossal (kikeresztelkedése előtt Antallal), a nővérek apjával, orvosként a szabadságharcban ismerkedhetett meg. Török Zsuzsa több tanulmányban is beszámol a Wohl-család áttérésének körülményeiről és történelmi háttéréről, s többek között ezt írja: „Vallásváltoztatásuk [...] a zsidó értelmiség érvényesülésének *nemzeti*, tehát nem *egyéni* paradigmájába illeszkedett. [...] A Wohl-nővérek utólagos önéletrajzi megnyilatkozásai is kivétel nélkül nagyon erős asszimilációs tendenciáról tanúskodnak. Elbeszéléseikben a zsidó származást teljesen említés nélkül hagyják, míg az apa szabadságharcos tevékenységét [...] önéletrajzi narratíváik egyik kitérítetett, állandó elemévé léptetik elő.”⁹ Egyéb adatok hiányában ez vonatkoztatható Hevesire is. Idézett Heine-cikke¹⁰, amelynek bizarr metaforikája joggal keltette fel Schein Gábor figyelmét, azonban arról

⁷ Fenyvesi Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest: Corvina 2010, 11.

⁸ Sármány-Parsons: I.m. 448.

⁹ Török Zsuzsa: A Wohl-nővérek emancipációja. (Társadalomtörténeti megközelítés hosszmeteszben). In: *Aetas*, (30) 2015/1. 87–115, itt 92–93.

¹⁰ Heine nach hundert Jahren. Zum 13. Dezember 1899. In: *PL*, 13.12.1899, [2].

is tanúskodik, hogy az 1897-től – a Wiener Secession megalakulásának és Karl Lueger polgármesterré választásának évétől – élesebb hangra váltó Hevesi talán e tekintetben is szókimondóbb lett. Mindezt valóban kifejtettem volna bővebben, bár túl sok adalék nem állt hozzá rendelkezésemre. Ilyen irányú, általam csak lábjegyzetelt cikkei közül három – *War Odysseus ein Jude?*¹¹, *Rembrandt ein Jude?*¹², *Neues vom Wiener Ghetto*¹³ – könyvismertetés, igaz az első kettő az áltudományról írt szatíra is. Említetlen maradt továbbá *Rothschildgräber. Ein Frankfurter Stimmungsbild*¹⁴ című cikke, amely egyszerre útleírás és epés humoreszk, s mindösszesen elemzést érdemlő írás (mint annyi más, amivel nem foglalkoztam). Minderre csakugyan kitérhettem volna részletesebben, de alighanem kevés, az akkulturáció módozataira vonatkozó hozadékkal. Mindazonáltal elgondolkozom egy cikk lehetőségén – egy ehhez kapcsolódó tematikájú kötet tanulmányaként, hasonló példák sorában mindenképpen helye volna.

A **német útirajzok** kapcsán köszönettel tartozom a méltatásért, és teljesen egyetértek Schein Gáborral abban, hogy Hevesi „kétkedő, ellentmondásos modernségkép[ben]” (8. o.) egy olyan szöveghely, mint a Lessing sírjáról idézett, nem iróniamentes, ezzel kapcsolatban magam is „gewitzter Vorwurf”-ról (132. o.) beszélek. Hogy Hevesi zarándoklatainak mégis van kultikus „aranyfedezete”, arra egyébként a kanonizált irodalomképet legjobban előtérbe állító ünnepi beszédek elemzése szolgálhat bizonyítékkal. Ez utóbbiak kapcsán megerősíthetem Buzinkay Géza megfigyelését is, miszerint Hevesi – hacsak Ujvári Hedvig adatbázisából nem kerülnek elő újabb adalékok – a festészet kivételével nem egészen aszerint tájékozódott, **amit ma a századforduló irodalmához és kultúrájához** kapcsolunk. Freud említésére valóban nem emlékszem, ezzel szemben a medikusként indult szerző több neves orvosról írt, például Thomas Spencer Wellsről (1818–1897) és Theodor Billrothról (1829–1894)¹⁵. Célzottan nem foglalkozott filozófusokkal sem – az olyan meglepő részletességű portré, mint például az újhegeliánus Max Stirneré, ritka találat¹⁶ –, így Schopenhauer vagy Nietzsche említésére sem emlékszem, annál többet jön szóba különböző összefüggésekben a darwinizmus, bár nem célzott témaként, inkább csak a korszakra jellemző közhelyként. Ha Rilke neve nem is bukkan fel Hevesi századfordulós cikkeiben, de 1902-ben megörökítette Rodin bécsi látogatását¹⁷, és tíz évvel az első elégia megszületése előtt – egy rá jellemző útirajz kontextusában – részletesen foglalkozott a duinói kastéllyal és irodalmával.¹⁸ Az irodalmi modernséggel elsősorban a színház felől találkozott, s nemcsak a bécsi színházak programján, de például a berlini színházi

¹¹ PL, 20.02.1904, [2–3].

¹² Das bunte Buch. Humoresken aus Zeit und Leben, Litteratur und Kunst. Stuttgart: Bonz 1898. Reprint: Padernborn: Aischines 2014, 14–28.

¹³ PL, 19.06.1909, 1–3.

¹⁴ PL 17.12.1898, [5–6].

¹⁵ Spencer Wells in Wien. FB 04.10.1887, 11; Theodor Billroth. FB 07.02.1894, 13–14.

¹⁶ Neues über Max Stirner. PL 06.08.1898, [2–3]; PL 07.08.1898, [2–3].

¹⁷ Auguste Rodin in Wien. FB 08.06.1902, 13.

¹⁸ Duino. Ein Fürstensitz an der Adria. FB 12.06.1903, 11–12.

vendégszereplések alkalmával. Az értekezésben nem érintett szerzők közül még Dosztojevszkij¹⁹, Tolsztoj²⁰, Oscar Wilde²¹ és Gorkij²² nevét tudom említeni.

Ehhez képest elmondható, hogy Hevesi naprakész volt a korszak (főképp tudományos) **fantasztikus irodalmában**. E téma egyik kedvencemnek bizonyult, talán innen a kevés szöveggel szembeni elfogultság, de azt is el kell mondanom, hogy a recenziós tevékenységgel, s nem utolsósorban a könyvtárépítéssel²³ kombinálva már a korabeli diskurzusban való tudatos közreműködésről beszélhetünk, illetve egy olyan érdeklődési területről, amely Hevesit kiemelten – szerzői modellje és személyisége vonatkozásában is – jellemzi. Ugyanez okból a fantasztikus irodalom vizsgálatára szolgáló saját szempontok keresése helyett annak a kulturális-szellemi környezetnek a – jellemző módon „gazdaságos” – rekonstrukciójára törekedtem, amelyben Hevesi írásai olvasókra találtak. A tematikusság problémája a fantasztikus irodalom kutatásában egyébként kitüntetett jelentőséggel bír, s Tzvetan Todorov fordulatot jelentő koncepcióját (1970) követően sem szűnt meg vita tárgya lenni. Elemzésemben a todorovi elveket valló Uwe Durst modelljét követtem, amely megkülönböztethetővé teszi az elbeszélő szövegek azon csoportját, „amelyek fikatív világa eltér a természeti törvényektől”, azoktól a fantasztikus narratíváktól, amelyek ugyanez eltéréssel kapcsolatban „két, egymással össze nem férő magyarázat feloldhatatlan konfliktusán”²⁴ alapulnak, miáltal körvonalazódik egy Durst által „maximalistának” nevezett – a fantasztikumra jellemzőbb – tematikus felfogás, és egy „minimalistának” nevezett – a szűkebb irodalmiságot megcélzó – modernista megközelítés. Nagy meglepésemre a korpuszban mindkettőre találtam példákat, amelyeket e csoportosításban elemeztem. E fejezetet egyébként Hajdu Péter invitálására 2020 tavaszán a *Párbeszéd-kötetek* következő kötetébe – a sorozat koncepciója szerint a korábbi *Utópiák és ellenutópiák*²⁵ című kötet „visszhangjaként” – magyarul is megírtam, mely kreatív folyamat visszahatott a készülő könyv kéziratára is. Főképp az elemzésekben sikerült néhány dolgot pontosabban kifejtenem.

Végezetül szeretnék még egyszer utalni a korpusz terjedelmére és vizsgálatának további távlataira. Amiként Hevesi alakjában és művében *pars pro toto* tetten érhető és elemezhető a korabeli tárcaíró, akként életművének értekezésemben megragadott, mégoly terjedelmes szegmense is csak reprezentatív része a teljes korpusznak. Magam sem hivatkoztam minden rendelkezésemre álló cikkekre, amelyekből, kiegészítve Sármány-Parsons Ilona, Ujvári Hedvig és Bognár Zsuzsa adataival, jóval átfogóbb bibliográfia kerekedhet, amely további témákkal és nyersanyaggal szolgálhat. Hamarosan a népszerűsítésre is kerül alkalom: 2021. június 16-án a Bécsi Collegium Hungaricum irodalmi estet szervez, amelynek keretében Bognár Zsuzsával,

¹⁹ Dostojewski als Journalist. PL 28.08.1904, [2–3].

²⁰ Tolstoi's Mahn-, Merk- und Lebensbuch. PL 21.04.1906, [2–3].

²¹ Neues von Oskar Wilde. PL 06.07.1902, [3.]; Ein Stück von Oskar Wilde. PL 12.12.1905, [2].

²² Gorki's Nachtasyl. FB 03.05.1903, 15–16.

²³ Hevesi életében többször, majd végrendeletileg is említi a Curiosa-gyűjteményt, amely ekként került könyvárverésre.

²⁴ Uwe Durst: Theorie der phantastischen Literatur. Zweite Auflage. Berlin: LIT 2010, 29.

²⁵ Kroó Katalin – Bényei Tamás (Szerk.): Utópiák és ellenutópiák (= Párbeszéd-kötetek 4.) Szerk. Budapest, L'Harmattan, 2010.

Sármány-Parsons Ilonával és Peter Urbanitschcsal fogunk Hevesiről beszélgetni, a Svung Bécsi Magyar Színkör színészeinek tolmácsolásában pedig magát a tárcaíró is megszólaltatjuk.

Az elmondottak és a végrehajtott önvizsgálat is tanúsíthatják, hogy bírálóim nagyon komoly munkát végeztek, és a lényegre tapintó megjegyzéseket fűztek értekezésemhez. Ezt ismételt hálással köszönöm, és remélem, hogy felvetéseikre sikerült a felsorolt pontokban érdemleges és számukra is elfogadható választ adnom. Természetesen örömmel várom a Tisztelt Bizottság és a védés hallgatóságának kérdéseit.

Hárs Endre

Bécs, 2021. március 12.

Hárs Endre